

GÜNEŞ TANRISI ŞAMAŞ'IN YAHUDİLİĞE YANSIMASI

Reflection of the Sun God Shamash in Judaism

Nurgül ÇELEBİ

Dr.

Ph.D.

nurgul.clb@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8011-0132

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30 Ağustos / August 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Aralık / December 2024

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2024

Cilt / Volume: 26 Sayfa / Pages: 175-205

Atıf / Citation: Çelebi, Nurgül. "Güneş Tanrısı Şamaş'ın Yahudiliğe Yansıması [Reflection of the Sun God Shamash in Judaism]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 26 (Aralık / December 2024): 175-205

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1541097>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Nurgül ÇELEBİ**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Tek tanrılı dinlerin ilki kabul edilen Yahudiliğin doğduğu ilk yüzyıllarda (M.Ö. 13 veya 15), Mezopotamya’da özellikle gökyüzü tanrılarına dayalı tapımların oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Bu tanrıların çeşitli yönleriyle Yahudi geleneğinde izler bıraktığı Tevrat’taki çoğu pasajdan ve arkeolojik bulgulardan anlaşılabilir. Bu çalışmanın temel amacı, Yahudilikte güneş kültünün olası varlığını ve etkilerini Mezopotamya güneş tanrısı Şamaş bağlamında incelemektir. Çalışmada, Yahve ile Şamaş arasındaki benzerlikler analiz edilmiş ve bu etkilerin “solarizasyon” kavramı çerçevesinde açıklığa kavuşturulması hedeflenmiştir. Yahudiliğin erken dönemlerine odaklanan bu inceleme, Şamaş’ın Yahudi dini üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik tarihsel ve kültürel bir bağlam sunmaktadır. Makale, Yahudilikte güneş kültünün izlerinin hangi dinî öğretiler ve ritüellerde görüldüğünü, Yahve’nin özellikleri ve tasvirleri ile Şamaş arasındaki benzerliklerin neler olduğunu ve güneş kültünün Yahudi inancındaki teolojik ve kültürel değişime olası katkılarını incelemektedir. Bu bağlamda, Yahudilikteki “solarizasyon” etkisinin temel nedenleri ve Yahudi kutsal metinlerinde bu etkilerin nasıl izlenebildiği sorularına yanıt aranmaktadır. Araştırma, metinsel analiz ve arkeolojik veri incelemesi olmak üzere iki temel yöntem üzerine inşa edilmiştir. Metinsel analiz kapsamında, Yahudi kutsal metinlerinde geçen Şamaş ile ilişkili pasajlar incelenmiş ve bu metinler Mezopotamya güneş kültüyle karşılaştırılmalı bir şekilde ele alınmıştır. Arkeolojik yöntemler çerçevesinde ise, Mezopotamya bölgesinde bulunan, Yahudilikle bağlantılı olabileceği düşünülen tapınak kalıntıları ile güneş tanrısına ilişkin ritüel objeleri değerlendirilmiştir. Bu iki yaklaşımın sentezi, güneş kültünün Yahudi geleneğindeki olası etkilerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesine olanak sağlamıştır. Elde edilen bulgular, Yahudilikte güneş kültünün belirgin izler taşıdığını ortaya koymaktadır. Özellikle Yahve’nin ışıkla ilişkilendirilmesi ve ona atfedilen bazı niteliklerin Şamaş’ın özellikleriyle benzerlik taşıdığı görülmüştür. Bu bulgular, Yahudilikteki “solarizasyon” etkisini ortaya koymakta ve Yahudilikte güneş kültünün etkilerini anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Sonuç olarak, Yahudi geleneğinde güneş kültünün izleri, Antik İsrail’in hem güney hem kuzey komşularıyla kurduğu etkileşimler aracılığıyla çeşitli şekillerde sirayet etmiş görünmektedir. Güney İsrail’deki etkilerin çoğunlukla Kenan ülkesi ve Mısır geleneklerine dayalı kültürel ve dinî motiflerin doğrudan ya da dolaylı yollarla İsrail’e ulaşmasıyla belirginleştiği; kuzeydeki etkilerin ise Asur seferleri neticesinde oluşan siyasi ve kültürel temaslarla şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu etkileşimler, Yahudi kutsal metinlerinde yer alan güneşle ilişkilendirilen semboller ve Yahve’nin tasvirlerindeki benzerliklerde somutlaşmakta, güneş kültünün Yahudi teolojisi üzerindeki etkilerini açıkça göstermektedir. Söz konusu bulgular, Yahudi inancındaki güneş kültü öğelerinin bölgesel ve tarihsel bağlamının daha geniş teolojik ve kültürel perspektiften değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye’de daha önce çalışılmamış bir konuyu ele alan bu çalışma, Türkçe literatüre önemli katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, Yahve, Güneş Kültü, Şamaş, Mezopotamya.

Abstract

In the early centuries of Judaism, considered to be the first monotheistic religion (13th or 15th century BCE), it is known that the worship of celestial deities was widespread in Mesopotamia. Numerous passages in the Torah and archaeological findings indicate that these deities left their mark on various aspects of Jewish tra-

dition. The primary aim of this study is to examine the possible presence and influence of solar worship in Judaism from the perspective of the Mesopotamian sun god, Shamash. The study analyses the similarities between Yahweh and Shamash and seeks to clarify these influences within the framework of the concept of “solarisation”. Focusing on the early periods of Judaism, this analysis provides a historical and cultural context for understanding the influence of Shamash on the Jewish religion. The article investigates in which religious teachings and rituals traces of solar worship can be observed in Judaism, what similarities exist between the attributes and depictions of Yahweh and Shamash, and how solar worship might have contributed to theological and cultural transformations in Jewish faith. In this context, the study considers the reasons for the “solarisation” effect in Judaism and how these influences can be traced in Jewish sacred texts. The research is based on two primary methods: textual analysis and archaeological investigation. The textual analysis examines passages in the Jewish sacred texts associated with Shamash and compares them from the perspective of Mesopotamian sun worship. The archaeological approach evaluates temple remains and ritual objects related to the sun god, found in Mesopotamia and believed to be connected to Judaism. The synthesis of these two approaches allows for a comprehensive examination of the possible influences of solar worship on Jewish tradition. The findings reveal that solar worship left discernible traces in Judaism. In particular, Yahweh’s association with light and certain attributes ascribed to him bear similarities to the characteristics of Shamash. These findings demonstrate the “solarization” effect in Judaism and provide a framework for understanding the impacts of solar worship on Jewish theology and tradition. In conclusion, traces of solar worship in Jewish tradition appear to have permeated through various interactions with both the southern and northern neighbours of ancient Israel. The influences in southern Israel are understood to have predominantly stemmed from cultural and religious motifs rooted in Canaanite and Egyptian traditions, transmitted directly or indirectly to Israel. Meanwhile, the northern influences are shaped through political and cultural contacts resulting from Assyrian campaigns. These interactions manifest in the symbols associated with the sun in Jewish sacred texts and the similarities in the depictions of Yahweh, clearly demonstrating the impact of solar worship on Jewish theology. These findings necessitate a broader theological and cultural perspective to evaluate the regional and historical context of solar worship elements in Jewish faith. Addressing a topic previously unexplored in Türkiye, this study aims to make a significant contribution to the Turkish academic literature.

Keywords: History of Religions, Judaism, Yahweh, Cult of the Sun, Shamash, Mesopotamia.

Giriş

Yahudi kutsal metinleri, araştırmacıların Yahudi inancının evrimini ve değişimini izlemek için öncelikli kaynak olarak başvurduğu en önemli külliyattır. Bu metinler, Yahudi topluluğunun tarihini, inançlarını ve diğer uygarlıklarla ilişkilerini detaylı şekilde anlatmaktadır. Yahudi gele-

neğinin oluşumu ve kültürel aktarımı, özellikle Mezopotamya, Kenan ve Mısır gibi eski medeniyetlerle etkileşim içinde olmasıyla şekillenmiştir.¹

Komşu Sami topluluklarla olan etkileşimler nedeniyle kimi zaman yerel tanrıların Yahudi geleneğine, inanç sistemlerinin içine sızdığı ve zamanla dinî uygulamalar üzerinde derin izler bıraktığı görülmüştür. Birçok Yakın Doğu toplumunda yağmur, güneş ışığı ve tarımsal bereket gibi doğal fenomenlerle ilişkilendirilen Baal'e tapılması bu etkinin en belirgin neticesidir.² Bilhassa Baal'in güneş tanrısına has yönlerinin Yahve'ye atfedilen özelliklerle örtüşmesi önemli bir argümandır.³ Benzer şekilde, Mezopotamya güneş kültünün de Yahudilikte belirgin izler taşıdığı anlaşılmaktadır. Özellikle Şamaş/Şemeş⁴ adının sıkça anıldığı ve bazı pasajlarda güneş tanrısının adı olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda, güneş kültünün Yahudi inancındaki etkisi derinlemesine incelenmeyi gerektirmektedir. Bu çalışma, Yahudi kutsal metinleri ve arkeolojik veriler ışığında Mezopotamya güneş tanrısı Şamaş'ın Yahudi inancındaki olası etkilerini analiz etmektedir. Elde edilen bulgular ışığında, Yahudi kutsal mekânlarında güneş tanrısına ait izlerin varlığı değerlendirilmiş ve bu izlerin ritüeller üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Yahve'nin güneş ile ilişkilendirilmesi veya "solarizasyonu"⁵, batılı birçok araştırmacının ilgiyle tartıştığı bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda arkeolojik bulgular, çeşitli tasvirler ve tapınak heykelleri üzerinden yapılan analizler, bu ilişkiyi destekleyen belirli argümanlar

¹ E. O. James - D. Litt, *The Old Testament in The Light of Anthropology* (London: The Macmillan Company, 1935), 14-16.

² Örneğin, Kral Ahav döneminde, karısı Jezebel'in etkisiyle Baal tapınması Samiriye'de yaygınlaşmış, hatta Baal için bir tapınak inşa edilmiştir. Bu tapınma biçimlerinin Yahudi dini üzerindeki etkisi o kadar derin olmuştur ki, bazı Yahudi isimleri bile Baal'i anımsatır hale gelmiştir. Kürsat Haldun Akalın, "Baalizmin İsrail'deki İzdüşümü: Yahveizm", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20/2 (2010), 64-78.

³ Baal ve Yahve arasındaki benzerlik konusunda yapılmış birçok karşılaştırmalı çalışma bulunmaktadır. Bk. Brian P. Irwin, *Baal and Yahweh in the Old Testament: A Fresh Examination of the Biblical and Extra-Biblical Data*, (Toronto: University of St. Michael's College, Doktora Tezi, 1999). Ayrıca bk. Kürsat Haldun Akalın "İlahların Savaşı Baal Yahve Karşılaşması", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/8 (2008), 103-118.

⁴ Bundan sonra Şamaş şeklinde anılacaktır.

⁵ Birçok kültürde ışık, hayat, hakikat, bilgelik ve düzen gibi temel kavramların sembolü olarak kabul edilen güneşin, bu niteliklerinin bir ilahi figüre aktarılmasını ifade etmektedir.

sunmuştur. Özellikle, Glen Taylor'ın *Yahweh and the Sun: Biblical and Archaeological Evidence for Sun Worship in Ancient Israel* başlıklı çalışması bu alanda önemli bir referans olarak kabul edilmektedir. Taylor'ın çalışması, Yahve'nin Kenan ve Mısır geleneklerindeki güneş kültü ile ilişkisini desteklemek için temel kanıtlar sunmakta ve bu konuda çeşitli argümanlar geliştirmektedir. Bu görüş, bazı araştırmacılar ve Yahudi kutsal metin uzmanları tarafından kabul görmemekte ve Yahve'nin güneş ile ilişkilendirilmesi konusundaki tartışmaların devam etmesine yol açmaktadır. Ancak Yahudilik daha çok Mısır geleneğiyle ilişkilendirilmektedir. Zira Mısır'dan çıkış'tan yüzyıldan daha kısa bir süre önce, Firavun Akhenaten (IV. Amenofis), güneş tanrısı Aten'i Mısır'ın tek tanrısı yapma girişimiyle tektanrıcılığın erken bir biçimini ortaya koymuştur.⁶ Onun tektanrıcılık girişimi, kısa bir süre devam etmiş ve hükümdarlığının sonrasında hızla silinmiş olmasına rağmen Aten kültürünün erken dönem Yahvilik üzerinde etkisi olabileceği konusunda şüpheler bulunmaktadır. Bu bağlamda Glen Taylor, 104. Mezmur'un biçim ve dil açısından eski bir Aten ilahisinden büyük ölçüde ödünç alınmış olabileceğine dikkat çekmekte ve “şairlerin ortak bir mirası paylaşmış olabilecekleri” ihtimalini öne sürmektedir.⁷

Bu çalışma, batılı araştırmaların yöntem ve yaklaşımlarını temel almakla birlikte, odak noktasını Kenan ve Mısır güneş kültlerinden ziyade Mezopotamya'nın güneş tanrısı Şamaş'a yöneltilmektedir. Daha önce Mezopotamya mitolojilerinin dinler üzerindeki yansımaları hakkında çalışmalar yapılmış olsa da Yahve'nin güneş tanrısıyla karşılaştırılması üzerine yoğunlaşmamıştır. Bu bağlamda, makalenin ilgili alana önemli bir katkı sağlayacağı ve bu konuya dair akademik tartışmaların zeminini genişleteceği öngörülmektedir. Çalışmada sunulan argümanlar ve Şamaş'ın Yahudilik üzerindeki olası etkileri hem kutsal metinlerin analizi hem de arkeolojik verilerin değerlendirilmesi olmak üzere iki ana perspektiften ele alınmıştır.

⁶ Jan Assmann, *Mısırlı Musa: Batı Tektanrıcılığında Mısır'ın İzi*, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2011), 41-42; John Bright, *A History of Israel*, (Louisville: Westminster John Knox Press, 2000), 110-112.

⁷ Glen J. Taylor, “A Response to Steve A Wiggins, ‘Yahweh, The God of Sun?’”, *Journal for the Study of the Old Testament* 71 (1996), 117.

1. Yahve'nin Solarizasyonu

Yahudiliğin temel öğretilerinden biri, Peygamber Musa'ya Sina Dağı'nda verildiği kabul edilen On Emir'den, "Tanrı'nın isminin gereksiz yere anılmaması" gerektiğine dair emirdir. Bu emre göre Yahve'nin tam ismi genellikle dört harfle (Y-H-V-H) sembolize edilir ve okunmaz. Fakat Yahve'nin isminin kökeni ve telaffuzu hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır.⁸ Yahudi geleneğinde Adonay⁹ olarak anılan tek tanrı Yahve'nin özellikleri, Yahudi kutsal metnlerinin çeşitli bölümlerinde detaylı şekilde ele alınmıştır. Tanrı'nın yüceliği, kutsallığı, adaleti ve merhameti gibi niteliklerini ifade eden söz konusu özellikler Yahudi inancının ve kültürünün önemli bir parçasını oluşturur. Bununla birlikte Yahudi kutsal metnlerinin bazı bölümlerinde Yahve'nin farklı özelliklerine de rastlanmaktadır. Onun insani özelliklere sahip olduğu anlaşılan bölümler dikkat çeker. Yahve'nin, antropomorfik bir tanrı olarak tasvir edildiği bölümler halen tartışma konusudur. Bu özelliklerin temellendirilmesi, araştırmacılar tarafından Yahudi kutsal metnlerinde bulunan pasajlara dayandırılmaktadır.¹⁰ Antropomorfik tanrı anlayışının Antik İsrail'e komşu kültürlerde ve Mezopotamya inanışlarında temel bir unsur olduğu göz önüne alındığında Yahudilikte söz konusu anlayışın olası yansımaları muhtemeldir.¹¹ Yapılan incelemeler, Yahve'nin birçok açıdan güneş tanrısına benzediğini ortaya koymaktadır. Bu konu üzerine gerçekleştirilen çalışmalar genellikle "Yahve'nin solarizasyonu" olarak adlandırılmaktadır.¹²

⁸ Bu dört harfli kelimenin İbranicedeki "hvh" veya "hyh" kök harflerinden türetildiği ve "var olmak/olmak" anlamına geldiği görüşü öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Yahve'nin ismi "Varlık" veya "Olan" anlamına gelmektedir. Michael Stahl, "The Historical Origins of the Biblical God Yahweh", *Religion Compass* (2020), 1-3. Çıkış, 3:14'ten anlaşılacağı üzere Yahveh kelime olarak, Ehyeh Asher Ehyeh (Ben, Ben Olanım) cümlesindeki sessiz harflerin yan yana gelmesiyle oluşmaktadır. Ayrıca bk. Mustafa Alıcı, "Yaşayan Tanrı'dan Suskun Tanrı'ya: Yahudilik'te Tanrı Yahveh'nin Tarihsel Gelişimi", *Diyanet İlmî Dergi* 59 (2023), 343-376.

⁹ 'ādōnāy, K. Spronk, "Lord", *Dictionary of Deities and Demons in the Bible* (Cambridge: Brill, 1999), 531-532.

¹⁰ Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2011), Yar.3:8; 8:21; Çık.33:23.

¹¹ Samuel N. Kramer, *Sumerian Mythology: A Study of Spiritual and Literary Achievement in the Third Millennium B.C* (London: Forgotten Books, 2007), 59.

¹² Karel van der Toorn, *The Anchor Bible Dictionary*, ed. David Noel Freedman (New York: Doubleday, 1992), "Sun", 238; Yahve'nin solarizasyonu hakkında bk. Daniel Sarlo, *The Solar*

Yahudi kutsal metinlerinde Yahve'nin tasvir edildiği pasajlarda güneşe atfedilen özelliklere ilişkin ifadeler sınırlı olsa da bu ifadeler Yahve'nin önemli bir yönünü temsil etmektedir. Krallığın son yıllarında, tapınağın yapısının ya yabancı bir güneş kültüne ya da yerel bir güneş tanrısının kültüne işaret ettiği düşünülmüştür.¹³ Schmidt ve Eichrodt gibi araştırmacılar, Yahudi tapınağının mimari yapısı ve ritüellerinin güneş kültüyle bağlantılı olduğunu öne sürerek bu konuda dikkat çekici bir hipotez geliştirmişlerdir.¹⁴ Hezekiel 8:16'da geçen "Beni Yahve Tapınağı'nın iç avlusuna götürdü. Tapınağın girişinde, eyvanla sunak arasında yirmi beş kadar adam vardı. Sırtlarını Yahve Tapınağı'na, yüzlerini doğuya dönmüş, güneşe tapınıyorlardı." ifadelerini inceleyen araştırmacılar, burada ibadetin Şamaş'a yapıldığını öne sürmüşlerdir.¹⁵ Ayrıca 2. Krallar 23:5-11'de aktarılan olay, halkın ve bazı rahiplerin tapınakta Şamaş ve diğer bazı tanrılara ibadet ettiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, Yahudi inancındaki yabancı etkilerin bir yansıması olmakla birlikte, Asur seferleri sırasında bölgedeki siyasi ve kültürel hareketlilikle ilişkilidir. Krallar kitabında bahsi geçen dönem (M.Ö. 960-560), Asur krallarının İsrail topraklarına sıkça sefer düzenlediği ve bölgede belirli bir düzeyde hakimiyet kurduğu bir zaman dilimini kapsamaktadır. Özellikle III. Tiglath-Pileser'in M.Ö. 734, 733 ve 732 yıllarındaki, II. Sargon'un ise M.Ö. 721-720 ve 712 yıllarındaki seferleri, bu bağlamda dikkate değer örneklerdir. Bu seferler, yalnızca askerî ve siyasi birer girişim olmakla kalmayıp aynı zamanda dinî ve kültürel etkilerin taşınmasına da aracılık etmiş olmalıdır.¹⁶ Morton Cogan, bu etki-

Nature of Yahweh: Reconsidering the Identity of the Ancient Israelite Deity (Lanham: Lexington Books/Fortress Academic, 2022).

¹³ J. W. McKay, *Religion in Judah under the Assyrians* (London: SCM Press, 1973), 2/21, 32-35, 71 vd.

¹⁴ Mark S. Smith, "The Near Eastern Background of Solar Language for Yahweh", *Journal of Biblical Literature* 109/1 (1990), 29.

¹⁵ Walther Eichrodt, *Ezekiel: A Commentary* (Philadelphia: Westminster Press, 1970), 127.

¹⁶ Söz konusu seferler hakkında bk. Tamás Dezső, *The Assyrian Army I. The Structure Of The Neo-Assyrian Army* (Budapeşte: Eötvös Loránd University Press, 2012), 23, 118; Ádám Vér, "Coalitions-Alliances in 8th Century B.C.E.", *Peace and War in Josephus*, ed. Viktor Kókai-Nagy Ádám Vér (Berlin, Boston: De Gruyter, 2023), 97-114; ayrıca İsrail topraklarının, M.S. 8-6. yüzyıllar arasında maruz kaldığı Asur akınları hakkında bk. Şeyma Ay, "İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri", *History Studies* 3/1 (2011), 4.

nin Arami kaynaklı olabileceği üzerinde durmuş ve Yahve'nin güneşle ilişkilendirilmesinin Mezopotamya ve çevresinde yaygın güneş kültürüyle bağlantılı olabileceğini öne sürmüştür.¹⁷ Van Der Toorn'un belirttiği gibi Antik Yakın Doğu'da oldukça yaygın olan güneş kültürünün İsrailoğulları arasında etki bırakmaması şaşırtıcı olurdu.¹⁸

Hezekiel 8:16 ve 2. Krallar 23:11 pasajlarında, eleştirilen güneş kültürünün, Yahve'ye tapınma biçimi olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. W. Zimmerli, Hezekiyel 8:16'daki ifadeleri "solarize Yahvist tapınma" şeklinde sınıflandırmış olsa da bu tür yaklaşımlarda dış etkilerin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁹ Bu bağlamda Yahve Tapınağı'na yerleştirilen güneş kültü objelerine atıfta bulunulması, doğrudan Yahve'nin özüne atıf yapmak yerine, daha çok putperest inançlarla etkileşimi göstermektedir. Bu durum, Yahvist tapınmanın bir yönü olarak güneş sembolizminin hem içsel teolojik gelişmeleri hem de dış kültürel etkileri yansıtabileceğini göstermektedir. Bu örnekler, Yahudi inancında kimi dönemlerde farklı tanrısal imgelerin ve ritüellerin bir arada var olabileceği ve zamanla teolojik tartışmaların konusu haline gelebileceği fikrini güçlendirmektedir.

Yahve'nin solarizasyonu konusundaki argümanlardan biri, ona atfedilen "Göğün Tanrısı" (God of Heaven) benzetmesidir. Bu ifade, belirsiz olmakla birlikte savaş meydanında varlığı hissedilen göksel bir tanrıyı tanımlamak amacıyla kullanıldığı bilinmektedir.²⁰ Benzer ifadelerin, bazı yazıtlarda Sin ve Şamaş gibi diğer tanrılar için de kullanıldığı görülmektedir.²¹ Ancak bu ifade Yahve için kullanıldığında bu terimin kozmik veya göksel bir özelliği ifade eden daha geniş bir sıfat olduğu anlaşılmaktadır. Bu benzetme, Yahve'nin savaşçı kimliğinin yanı sıra

¹⁷ Mordechai Cogan, *Imperialism and Religion: Assyria, Judah, and Israel in the Eighth and Seventh Centuries B.C.E* (Missoula, Mont.: Society of Biblical Literature: 1974), 84–87.

¹⁸ Toorn, "Sun", 238.

¹⁹ Walther Zimmerli et al., *Ezekiel: A Commentary on the Book of the Prophet Ezekiel* (Philadelphia: Fortress Press, 1979), 244; bk. dipnot 15.

²⁰ SAA 03 033, 1; Alasdair Livingstone (ed.), *Court Poetry and Literary Miscellanea* (Helsinki, Finland: Helsinki University Press, 1989).

²¹ Sargon II 103, süt. 1, Sargon II 116, süt. 5, Sargon II 117, süt. 5; Grant Frame, *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period: The Royal Inscriptions of Sargon II, King of Assyria (721-705BC)* (Pennsylvania: Eisenbrauns, 2021), 2/404, 440, 446.

bazı evrensel olayları ifade eden bağlamları da içermektedir.²² Mezopotamya inanışlarında, göğün tanrısı veya efendisi olarak kabul edilen iki önemli tanrıdan biri Şamaş olup, gündüz vakti gökyüzünde sadece güneşin görünmesi göz önüne alındığında buradaki “gökyüzünün tanrısı” tabirinin güneş tanrısı için kullanıldığı düşünülebilir.²³ Yahve'nin “göğün tanrısı” olarak tanımlanması, onun kozmik özelliklerini vurgularken bu özelliklerin Mezopotamya güneş kültü ve diğer komşu kültürlerle olan ilişkiden etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir.

1.1. Yahudilikte Güneş Kültü İzlerinin Kutsal Metinlerdeki Argümanları

Yahudi kutsal metinlerinde Yahve'nin diğer tanrılarla, bilhassa güneş tanrısı ve diğer doğa tanrılarına atfedilen bazı niteliklerle karşılaştırıldığı görülmektedir. Dönemin toplumlarında güneş tanrısının doğayı aydınlatma ve ısıtma gibi doğal süreçleri kontrol ettiği inancı yaygındı. Bu durum, söz konusu süreçlerin evreni aydınlatmak üzere güneş ve ayı yaratan Yahve'nin kontrolünde olduğuna işaret etmektedir.²⁴

Güneşe tapınmanın yaygın bir inanç olduğu Antik Mezopotamya'da doğmuş olan Yahudi kutsal metinlerinde de güneş etkisini göstermiştir. Özellikle M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllar arasındaki döneme ait pasajlarda, güneş tanrısı Şamaş'ın adı 134 kez geçmektedir.²⁵ Bu metinlerde, Şamaş genellikle gökcismi,²⁶ gündoğumu ve batımı vakitlerini ifade eden bir unsur,²⁷ ışık ve ısı yayan bir enerji kaynağı²⁸ veya bir tapım nesnesi olarak²⁹ ele alınmaktadır.

²² Bunlar arasında hava, güneş, fırtına, yağmur ve bereket getiren tanrılar gibi çeşitli kozmik tanrılar da bulunabilir, bk. Martin Klingbeil, *Yahweh Fighting from Heaven: God as Warrior and as God of Heaven in the Hebrew Psalter and Ancient Near Eastern Iconography* (Vandenhoeck: University Press Fribourg Switzerland, 1999), 3.

²³ Jean Bottéro, *Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar*, çev. Mehmet Emin Özcan (Ankara: Dost Yayınevi, 2012), 234.

²⁴ Yar.1:1-20.

²⁵ E. Lepinski, *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, ed. Karel van der Toorn et al. (Cambridge: Brill, 1999), “Shemesh”, 766.

²⁶ Yar.37:9; 19:23; Yşa.13:10; Hak.5:31.

²⁷ Yar.15:17; Amo.8:9; Yar.15:12.

²⁸ Yşa.60:19-20; Neh.7:3; Çık.16:21; Mez.121:6; Yas.33:14; Yşa.38:8.

²⁹ 2.Kr.23:5; Yer.8:2; Hez.8:16; Yas.4:19; 2.Kr.23:11.

Menâşe Krallığı döneminde tapınağa göksel tanrılara ait putların yerleştirilmesi ve bu tanrılara kurban sunulmasına ilişkin 2. Krallar 21:2-7'deki ifadeler, güneş kültünün Yahudi toplumunda varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Ayrıca *Yasanın Tekrarı* kitabı, yazıldığı dönemde farklı tanrı ve tanrıçalara tapanların başlarına gelecek felaketleri anlatarak bu tanrıların etkilerine dair dolaylı bir kanıt sunmaktadır. Özellikle Şamaş ve Sin gibi tanrılara tapanların yaşayacakları felaketlerin öngörülmesi, Yahudi inancında bunların etkilerine işaret etmektedir. Ancak Ellicott'un *Yasanın Tekrarı* 13 ile ilgili görüşü bu anlayıştan farklıdır. Ona göre bahsedilen ceza, putperestliği öğreten herhangi bir kişi veya topluluk için uygulanan bir yaptırımdır ve başka tanrılara tapan Yahudilere yönelik değildir.³⁰ Ancak 2. Tarihler 15:13'te yer alan ifadeler, Yahve dışında başka bir tanrıya tapmakla suçlanan her kadın veya erkek için ölüm cezasının uygulanacağını doğrulamaktadır. Bu ifadeler, Yahudi toplumu içinde zaman zaman diğer tanrılara ibadet edildiği fikrini akla getirmektedir. Bu tanrılara ibadet etmeyi sürdürenleri ölümle cezalandırmak, Yahve'nin konumu açısından bunların potansiyel bir tehdit olarak görüldüğünün işaretidir. Bunlara inanmak, Yahudi geleneğindeki "yukarıdaki Tanrı'nın inkârı" olarak kabul edilmiştir.³¹ Böylesine ağır cezaların uygulanması, Yahve'ye olan inancı koruma ve diğer tanrıları reddetme konusundaki kararlılığı yansıtmaktadır.

Krallar kitabında Baal ve Şamaş'ın bir arada yer alışı tarihçiler ve ilahiyatçılar arasında tartışma konusu olmuştur.³² Asur-Babil inanç sistemi içerisinde, Baal ve Şamaş tamamen farklı tanrısal varlıklar olarak kabul edilirdi.³³ Reuss, Yahudi tarihçilerin eski Sami inanışları hakkında sahip oldukları bilginin yüzeysel olduğuna dikkat çekerek Baal ve güneşin aynı tanrı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, Yahudi geleneğinde, Asur-Babil geleneği oldukça sınırlı bilinmektedir.³⁴ Fakat Yahu-

³⁰ *Yasanın Tekrarı* yorumları için bk. Charles John Ellicott, *Ellicott's Bible Commentary* (London: Pickering & Inglis, 1971), 2/8-95.

³¹ Ellicott, *Ellicott's Bible Commentary*, 2/8-95.

³² 2.Kr.23:5 ve 23:11.

³³ Ellicott, *Ellicott's Bible Commentary*, 2/50-95.

³⁴ Eduard Reuss, *Die Geschichte der Heiligen Schriften Alten Testaments* (S.l.: Forgotten Books,

di geleneğinin Asur-Babil tanrılarına aşına olduğu ve bu geleneklerden etkilendiği açıktır.³⁵ Bilhassa Asur krallarının gerçekleştirdikleri askerî seferler, Eski İsrail'in kuzey bölgesinde aktif olduklarını göstermekte ve bu bölgede tapınaklar inşa ettikleri bilinmektedir.³⁶

Yeremya 8:2 güneş ve aya tapmayı sürdüren insanları cezalandırma-ya yönelik bir uyarı içermesinin yanı sıra halkın bu tanrılara danıştığına dair bilgi sunmaktadır. Bu pasajda geçen “Yeruşalim halkının sevdiği, kulluk ettiği, izlediği, danıştığı, taptığı güneşin, ayın [...]” ifadesi; güneş, ay ve yıldızlara tapan putperestlerden ziyade Yahve'ye inanan ancak göksel tanrılara ilgi gösteren kişiler için kullanılmış gibi görünmektedir.³⁷ Bu yorum, Yahudi toplumunun zaman zaman putperestliğe yöneldiği; güneşe, aya ve yıldızlara buhur yakıp çeşitli ritüeller uyguladıkları ve/veya uygulanmasına müsaade ettikleri fikrini desteklemektedir.³⁸

Güneş tanrısıyla ilişkilendirilen bir diğer pasaj Eyüp 31:26-28'dir. Burada güneş tanrısı, “Şemeş” olarak adlandırılmış olmasa da bazı araştırmacılar “ışık” şeklinde isimlendirilen güneşin Asur ve Babil'deki güneş tanrısı “Şamaş” ile özdeş olduğu kanısındadır. Öte yandan, Yahuda'da zaman zaman güneş tanrısının Asur kökenli olduğu düşünülse de bazı argümanlar güneş kültünün aslında Kenan kökenli olduğunu iddia etmektedir.³⁹ Bu bağlamda John Day gibi bazı araştırmacılar, İsraililerin Kenan güneş kültünün mirasçıları olduğunu ileri sürmüş ve güneşe tapma konusundaki Mezopotamya etkisi konusunda

2022), 40–45.

³⁵ Krallar kitabının 23. bölümü, güneş ve aya tapımla ilgili önemli bilgiler içermekte olup, Kudüs ve çevresindeki çeşitli tapınaklarda bu tanrılara ait putların/ahşaptan oyularak yapılan *aşera* adı verilen tanrıça figürinlerinin yerleştirildiği ve bunlara adaklarda bulunulup çeşitli ritüeller uygulandığına dair ifadeler yer almaktadır.

³⁶ 2.Kr.18:13; 2.Ta.32:9. Sanherib'in Yehuda, Lakiş ve Kudüs seferleri için ayrıca bk. Nazek Khalid Matty, *Sennacherib's Campaign Against Judah and Jerusalem in 701 B.C.: A Historical Reconstruction* (Berlin: De Gruyter, 2016); Josette Elayi, *Sennacherib, King of Assyria* (Atlanta: SBL Press, 2018), 1–2.

³⁷ Ellicott, *Ellicott's Bible Commentary*, 2/95.

³⁸ Hezekiel 8:16'daki zaman zaman güneşe, aya özel çeşitli ritüellerin icra edildiği yönündeki ifadeler, bu geleneklerin zaman zaman tapınakta gerçekleştirilmiş olması, Aşerah ve Baal rahiplerinin tapınaktan uzaklaştırılması eski inançların Yahudiliğe etkisinin somut kanıtıdır.

³⁹ John Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series* (New York: Sheffield Academic Press Ltd, 2002), 151.

dikkatli olunması gerektiğini vurgulamışlardır.⁴⁰ Antik Kenan'da yaygın olan güneş tanrısının, Yahudi geleneğiyle etkileşim halinde olması muhtemeldir. Kenan'ın güneş tanrısının İsrail kültürünü birçok yönden etkilemiş olması dikkat çekicidir. Bu etkinin bir göstergesi olarak Beth-Şemeş,⁴¹ En-Şemeş⁴² ve İr-Şemeş⁴³ gibi yer isimlerinin bulunması İsraililerin bu Kenan tanrısına aşına olduklarını, dahası bu yerlerin birer güneş kültü merkezi olduğunu göstermektedir.⁴⁴ Muhtemelen, Filistin bölgesinde güneş tapımı, İsraililerin bu topraklara yerleşmesinden önce kök salmıştı. Bu yer isimlerinin Yahve'ye adanmışlar tarafından verilmiş olma ihtimali düşük olsa da⁴⁵ bölgede güneş kültürünün yaygın olduğu ve diğer inanışlara çeşitli yönleriyle izler bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu izler özel isimlerde de kendini göstermektedir.⁴⁶

Yahudi kutsal metinlerinde Beth-Şemeş ismine yapılan atıflarda, Şemeş'in yalnızca bir gök cismi değil, aynı zamanda güneş tanrısı olarak da görüldüğü belirtilmektedir.⁴⁷ Bu nedenle Beth-Şemeş adıyla anılan şehrin güneş kültü şehri olduğu açıktır. Bu, şehirde bir güneş tapınağının bulunduğu ve güneş tanrısına ait kutsalların saklandığı anlamına gelmektedir. Bu şehirde yaşayan Yahudi toplumunun güneş kültüründen etkilenmiş olma ihtimali oldukça yüksektir. Ellicott'un Beth-Şemeş'i neredeyse Heliopolis gibi "Güneş Kenti" olarak değerlendirmiş olması buranın bir kâhinler şehri olarak kabul edildiğini düşündürmektedir. Dahası Beth-Şemeş, Yahudi kutsal metinlerinde Ahit Sandığı'nın bir süre bulunduğu bir mekân olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde eski tapınak Şilo'nun harap olduğu, kâhinlerin ve Levililerin, toplu-

⁴⁰ McKay, *Religion in Judah under the Assyrians*, 2/32–36; aktaran Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan* *John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, 151.

⁴¹ Yşu.19:22; 1.Ta.6:59; 1.Kr.4:9; vd.

⁴² Yşu.18:17 ve 15:7.

⁴³ Yşu.19:41, 15:7 ve 18:17.

⁴⁴ Morton Smith - Shaye J. D. Cohen, *Studies in the Cult of Yahweh: Volume 1. Studies in Historical Method, Ancient Israel, Ancient Judaism* (Leiden: Brill, 1995), 204–205.

⁴⁵ Smith - Cohen, *Studies in the Cult of Yahweh*, 204.

⁴⁶ İsrail geleneğinde, güneş tanrısına atıfta bulunan bir ismin ilk örneği Hakimler kitabında anlatılan vatansever Şimşon'da görülebilir. Şimşon, "Güneş Adam" anlamına gelmektedir. Plato, *Apology: (The Apology of Socrates)* (Maryland: Wildside Press, 2018), 26.

⁴⁷ Glen J. Taylor, *Yahweh and the Sun Biblical and Archaeological Evidence for Sun Worship in Ancient Israel* (Sheffield: JSOT, 1993), 96.

mun rehberleri ve öğretmenleri olarak kabul gördükleri pozisyonlarını kaybettikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu değişimin sebebi, muhtemelen, Ahit Sandığı'nın bir güneş kültü kenti olan Beth-Şemeş'te korunmuş olmasıdır. Beth-Şemeş'in, Tanrı'nın Sandığı için geçici bir mekân olarak görülse de⁴⁸ Yahudi toplumunun defalarca güneş ve ay tapımına geri dönmüş olmaları büyük bir endişe kaynağı olmuştur. Ahit Sandığı'nın bir güneş kültü şehrinde bulunuyor olması, halkın Ahit Sandığı'nın güneş tanrısının koruması altında görme olasılığını gündeme getirmektedir. Bu bölümler, İsrail Kralı Menşe'nin senkretik din anlayışını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda tapınakta güneşe ibadet edildiğini de açıkça ifade eder. Buradaki İbranice "Geri döndü ve inşa etti." ifadesi, Ellicott'a göre "Ve yeniden inşa etti" şeklinde tercüme edilebilir. Bu tercümeğe göre yüksek tapınma yerlerinin, Baal için sunaklar ve Aşerah için koruluk biçiminde yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Menşe'nin döneminde İsrail'deki tapınma pratikleri, geleneksel Yahudi inancından sapmaları ve farklı kültürel etkileri yansıtmaktadır.⁴⁹ Yahudi geleneği ve tapınağının bazı dönemlerde ay ve güneş kültlerine ait inançları entegre ettiği gözlemlenmiş olsa da Wiggins gibi bazı araştırmacılar, Yahve'nin güneş ve ay gibi göksel tanrılarla eşdeğer tutulduğu iddiasına karşı çıkmaktadır.⁵⁰

Yahve'nin solarizasyonuna işaret eden diğer bir argüman olan Mezmurlar 84:12'de "ki şemeş umagen yhw" şeklindeki ifade, "Yahve bir güneş ve bir kalkandır." anlamına gelmektedir. Bu ifade Yahve'nin güneşle özdeşleştirildiğini, güneşin kudreti ve koruyucu özelliklerinin Yahve'ye atfedildiğini göstermektedir.⁵¹ Buradaki solar dil, Kudüs'teki tapınakta ilahi varlığın kutsallığını ve gücünü vurgulamak için kullanılmıştır. Yahve'nin güneşle benzerlikleri üzerine kurulan bu dil, ilahi varlığın insanlar için bir kalkan ve rehber olduğu fikrini yansıtmaktadır. Ancak Wiggins, burada geçen kalkan ve güneş ifadelerinin, doğ-

⁴⁸ Ellicott, *Ellicott's Bible Commentary*, 2/101–200.

⁴⁹ Ellicott, *Ellicott's Bible Commentary*, 2/429–433.

⁵⁰ Steve A. Wiggins, "Yahweh: The God of Sun?", *Journal for the Study of the Old Testament* (1996), 90–94.

⁵¹ Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, 159.

rudan güneşe atıf niteliği taşısa da bir benzetmeden öteye geçemeyeceğinin altını çizmektedir.⁵² Yahve'nin güneşle sembolize edildiği diğer bölümler ve söz konusu benzetmelerin azımsanmayacak derecede fazla olması; Wiggins'in görüşünün aksine bunların sadece bir metafor olmadığı fikrini akla getirmektedir. Yahve'nin bir güneş kalkanı şeklinde tasvir edilmesi, Şamaş'ın adalet tanrısı ve ışığın/gücün tanrısı⁵³ olma özellikleriyle uyumlu bir tablo çizmektedir.⁵⁴ Bu, Yahve'nin güneşle ilişkilendirilmesinin sadece bir metaforla sınırlı olmadığını, aynı zamanda kutsallığının ve koruyucu niteliklerinin vurgulandığı sembolik anlatımın bir parçası olduğunu göstermektedir. Matthew Henry'nin *Kutsal Metin Tefsiri*'ne göre Yahve, karanlıkta bulunan dünyaya bir güneş olarak gelecektir.⁵⁵ Benzer metinlerde güneşle ilişkilendirilen terimler Yahve'nin kudretini, iyiliğini vurgulamak için kullanılmıştır. Mezmurlar 84:9, Yahve'yi "Siyon'da görülen" şeklinde tanımlamaktadır. Bu ifade, Tanrı'yı görmeyi veya onun huzurunda bulunmayı ifade ederken Yahve'nin güneşe özgü nitelikler taşıdığına dair bir tapınak düşüncesini yansıtır.⁵⁶ Zamanla "Yahve'yi görmek" veya "ilahi görme mi görmek" gibi metaforik bir anlam taşıır hale gelmiştir.⁵⁷ Bu mezmur, Yeruşalim'deki tapınakta Tanrı'ya olan özlemi ifade ederken öte yandan Yahve'nin güneş gibi parlak ve kutsal bir varlık olarak algılandığına dair bir ima içermektedir.

Geçen yüzyılın başlarında, bazı araştırmacılar tarafından Yahve'nin güneşle eşit olduğunun kanıtları olarak benimsenen benzerlikler bulunmuştur. Bu araştırmacılar arasında Morton Smith, H.-P. Stahl, H. Niehr, O. Keel, C. Uehlinger, E. Lipinski ve J. Glen Taylor gibi isimler yer almaktadır. Ancak Mark Smith, Yahve'nin doğrudan güneş tanrısı

⁵² Wiggins, "Yahweh: The God of Sun?", 90–91.

⁵³ Nurgül Çelebi, *Sin Şamaş Düalitesi ve Dinlerdeki Yansıması* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 65–69.

⁵⁴ Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, 159.

⁵⁵ Matthew Henry, *Matthew Henry's Commentary on the Whole Bible: Complete and Unabridged* (Peabody, Mass.: Hendrickson Publishers, 2008). <https://www.biblestudytools.com/commentaries/matthew-henry-complete/psalms/84.html>.

⁵⁶ Mez.11:7; 17:15; 27:4–13; 42:3 ve 63:3; krş. Çık.24:10; Hak.14:20, 22; krş. 1.Sa.1:22.

⁵⁷ Yşa.35:2; 52:8; 66:5.

olarak kabul edilmediğini, ancak güneş tanrısı tasvirlerinin Yahve üzerinde belirgin bir yansıması olduğunu savunmuştur.⁵⁸ Bu tasvirler, “orta göksel cennet” olarak adlandırılan katmanda ikamet ettiğine inanılan güneş tanrısının,⁵⁹ at arabasıyla yükselişini temsil eden tasvirlerle benzer şekilde Yahve’ye adanmış tapınaklarda kullanılmıştır.⁶⁰ Ancak bu tasvirler tek başına, Yahve’nin doğrudan bir güneş tanrısı olarak değerlendirildiğine dair kesin bir kanıt sunmamaktadır.

Mezopotamya ve çevresinde tanrılara has sıfatların veya tanrı isimlerinin, kralların ve yüksek rütbeli kişilerin isimlerine eklenmesi yaygın bir uygulamaydı. Bu uygulama, tapılan tanrının önemini vurgulanmasının yanı sıra kralların tanrının lütfuna mazhar olmasını sağlamak amacıyla da yapıldı. En önemli tanrının adı veya sıfatları, kral veya kraliyet ailesi üyelerine verilen isimlerde kullanılarak tanrının yüceltilmesi amaçlanırdı.⁶¹

İsim	Anlamı	Geçtiği Yer	
Sharyah	Şafak Yah’tır	1. Tarihler 8:26	
Azariah	Yah Parladı	1. Tarihler 6:36; Ezra 7:4; Ezra 8.4	
Yizrahyah	Yah Parlayacak	1. Tarihler 7:3, 6:6; Neh 12:42	

Tablo 1: Yahve’nin güneşe dair özelliklerini ifade eden özel isimler⁶²

Güneşe ait bazı özellikleri barındıran tablodaki isimlerin kullanımı, kutsal kitapta yer alan benzer isimlerin kullanımından daha eski tarihe sahiptir. Mezopotamya’da hanedan üyelerine, krallara ve üst düzey şahıslara buldukları krallığın/şehrin en önemli tanrısına ait sıfatlardan veya onların isim kısaltmalarından türetilen isimler verilirdi.⁶³ Benzer

⁵⁸ Mark S. Smith, *Psalms: The Divine Journey* (Mahwah, NJ: Paulist Press, 1987), 52–62; Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, 156–157.

⁵⁹ Wolfgang Heimpel, “The Sun at Night and the Doors of Heaven in Babylonian Texts”, *Journal of Cuneiform Studies* 38/2 (1986), 130.

⁶⁰ 2.Kr.23:11.

⁶¹ Lepinski, “Shemesh”, 764–766.

⁶² Çelebi, *Sin Şamaş Düalitesi ve Dinlerdeki Yansıması*, 129.

⁶³ Bu uygulama, toplumun tanrı inancını ve din anlayışını yansıtan bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Asur kralları Şamşi-Adad ve Sin-şarru-işku gibi isimlerde, ilgili tanrının görevleri, konumu ve durumu hakkında bilgi sunmanın yanı sıra ismin sahibinin hangi tanrının

şekilde Yahve'nin adının kök harfleriyle güneş tanrısına atfedilen özellikleri ifade eden sıfatların birleştirilmesinden türetilen isimler, Mezopotamya geleneğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Yahvist gelenekte, güneşe ait özellikleri yansıması muhtemel, “tanrısal olmayan” birkaç isimden en bilineni Samson’dur. Bu isim, güneş anlamına gelen “šmš” kökünden türetilmiştir.⁶⁴ İsmi sonuna getirilen -on eki genellikle kelimeye küçültme anlamı vererek Küçük Güneş/ Güneşin Çocuğu anlamlarını kazandırır.⁶⁵

Yahve'nin solarizasyonu fikri, Yahudi kutsal metinlerinde çeşitli pasajlar ve ifadelerle desteklenmektedir. Güneş tanrısı Şamaş ve diğer göksel tanrılarla ilişkilendirilen terim ve imgeler, Yahve'nin de zaman zaman güneşle özdeşleştirildiğini veya güneşin özellikleriyle tanımlandığını göstermektedir. Yahudi toplumunda zaman zaman görülen güneş ve ay tapımı, Yahve'nin güneşle ilişkisini daha da pekiştirmektedir. Bu bağlamda, Yahudi inancının güneş kültü ve diğer putperest inançlarla olan etkileşimi, Yahve'nin solarizasyonuna dair kitabî delilleri desteklemekte ve bu ilişkinin tarihsel ve teolojik kökenlerini anlamak açısından önemli bir perspektif sunmaktadır. Dolayısıyla Yahudi kutsal metinlerindeki bu tür göndermeler, Yahve'nin güneş tanrısıyla olan potansiyel benzerlikleri vurgulayan bir tartışma alanı oluşturmaktadır.

1.2. Yahudilikte Güneş Kültü İzlerinin Arkeolojik Argümanları

Antik İsrail'deki arkeolojik keşifler, güneş tanrısı kültürünün izlerini belirginleştirmenin yanı sıra bu kültürün bölgedeki aktif varlığına işaret edebilir. Tapınaklarda ve çeşitli arkeolojik kalıntılarda bulunan güneş sembolü, bu kültürün İsrail topraklarında varlığına dair önemli kanıtlar sunmaktadır. Rölyefler, heykelcikler ve put kalıntılarında bu sem-

koruyuculuğuna sığındığını da gösterirdi.

⁶⁴ Thomas Oden Lambdin, *Introduction to Biblical Hebrew* (London: Darton, Longman and Todd, 1982), Giriş bölümü.

⁶⁵ Taylor, *Yahweh and the Sun Biblical and Archaeological Evidence for Sun Worship in Ancient Israel*, 93; Sabatino Moscati, *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages: Phonology and Morphology / Monograph* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 2011), 82.

bolün sıkça yer alması, güneş tanrısı kültürünün İsrail toplumunda belirgin bir yer tuttuğunu göstermektedir. Ayrıca Mezopotamya ve komşu kültürlerin etkilerinin, Yahve'nin güneş tanrısı olarak tasvir edilmesine zemin hazırlamış olabileceği düşünülmektedir. Bu izler, Antik İsrail toplumunun dinî inançlarının ve ritüellerinin karmaşıklığını anlamak için arkeologlara ve tarihçilere önemli veriler sağlamaktadır. Bilhassa Eski İsrail toprakları ve Kenan diyarında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, Yahve ve Şamaş'a has semboller arasında paralellikler olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat Steve Wiggins gibi bazı akademisyenler bu bağlantının varlığını reddetmektedirler.⁶⁶

Mezopotamya bölgesindeki inanç sistemlerinin tapınak, heykel, rölyef ve benzeri malzemelerinde birbirini yansıtan sembollerin sıkça kullanıldığı bilinmektedir. Bu nedenle bölgedeki malzemelerin yapısı, tasvir biçimi ve semboller diğer inançlarla benzerlikler taşıyan objeler olarak değerlendirilebilir. Güneş kültüne işaret eden önemli bir kanıt olarak kabul edilen Taanach kült standı, 1968 yılında Tell Taanach'ta gerçekleştirilen kazılarda bulunmuştur. Kilden yapılmış ve yarım metreden daha uzun bir stant olan bu eser, dört farklı katmandan oluşmaktadır. Standın ilk katmanında, güneş diski şeklinde bir sembol taşıyan bir at ya da ata benzeyen bir figür yer almaktadır.⁶⁷ Özellikle standın üzerinde, tanrıça Aşerah'ı temsil eden çıplak bir kadın figürü ve kutsal ağaçlar bulunmaktadır.⁶⁸ Bununla birlikte bir diğer katmanda ise aslan figürleri yer almaktadır.⁶⁹ Bu malzemenin dinî içeriği, dikkat çekici bir şekilde güneş tanrısının sembollerini içermektedir. Stant, güneş kültürünün varlığını gösteren belirgin bir işaret içermemesine rağmen Yahve ile olan ilişkisi tartışmalıdır. Benzer şekilde Hazor'da bulunan ve altında disk benzeri bir sembol taşıyan küçük bir at başı figürünü de dönemin inanç ve ritüellerine dair aydınlatıcı arkeolojik kanıtlar sunmak-

⁶⁶ Wiggins, "Yahweh: The God of Sun?", 90.

⁶⁷ Amnon Ben-Tor (ed.), *The Archaeology of Ancient Israel*, çev. Rafa'el Grinberg (New Haven: Yale Univ. Press, 1992), 326–327.

⁶⁸ 'Amiḥai Mazar, *Archaeology of the Land of the Bible 10,000–586 B.C.E* (New York: Doubleday, 1992), 380.

⁶⁹ William G. Dever, "Asherah, Consort of Yahweh? New Evidence from Kuntillet 'Ajrūd", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 255 (July 1984), 21–37.

tadır ve bazı araştırmacılar tarafından Mezopotamya etkisine dair kanıt olarak değerlendirilmektedir.⁷⁰ Bölgedeki Mezopotamya etkisinin destekleyen bir diğer örnek olarak E. Puech, Lakiş'te bulunan bir çanakdaki yazıtı yeniden tercüme ederek M.Ö. 1200 veya 1300 civarında bu bölgede bir güneş tapınağı bulunduğunu iddia etmiştir.⁷¹ Yazıtın tam olarak okunamıyor olması nedeniyle bu argüman tartışmalı olsa da son dönemde yürütülen araştırmalarda keşfedilen “güneşin atları” figürinleri, Taanach kült standı, güneş diski resmi içeren mühürler, saray kapı tokmakları ve güneş arabası tasvirlerinin bulunduğu Beth-Alpha Sinagogu'nun mozaik tabanları düşünüldüğünde güneş kültürünün ve tapınağının varlığını desteklemektedir.⁷² Bu malzemeler, açıkça güneş kültü ile ilişkilendirilmelerine rağmen, Yahve ile olan ilişkileri konusunda tartışmalıdır.

Taylor'a göre, Taanach kült standı üzerinde bulunan farklı katlar, farklı tanrı ve tanrıçalara atıfta bulunurken bu standın birinci ve üçüncü katları aslında Yahve'yi sembolize etmektedir.⁷³ Burada temel argüman, kült standındaki diğer tanrı ve tanrıçaların; Yahudi kutsal metinlerinde bahsi geçen Kerubimler⁷⁴ arasında açıkça tasvir edildiği katmanlardan farklı olarak, üçüncü katmanda bu tasvirlerin bilinçli bir şekilde eksik bırakılmasıdır. Bu kısım, görünmez bir tanrıya işaret etmek amacıyla bilinçli olarak bırakılmış gibi görünmektedir. Taylor, bu bölgenin deformasyona uğramış olma ihtimalini de değerlendirmiş, ancak bu ihtimali destekleyecek herhangi bir kanıt olmadığını öne sürmüştür. Katmanın iki tarafında tasvir edilen Kerubimler ise oldukça iyi korunmuş durumdadır. Dolayısıyla bu kısmın görünmez bir tanrıya işaret etmek amacıyla orta kısmın kasıtlı bir şekilde boş bırakılmış olduğunu düşündürmektedir. Söz konusu tasvirlerde Kerubimlerin arasındaki

⁷⁰ Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan* John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series, 153.

⁷¹ Émile Puech, “Origine de l’alphabet”, *Revue Biblique* 93 (1986), 180–182.

⁷² Hans-Peter Stähli, *Solare Elemente im Jahweglauben des Alten Testaments* (Freiburg/Schweiz; Göttingen: Univ.-Verl.; Vandenhoeck u. Ruprecht, 1985), 1.

⁷³ Taylor, *Yahweh and the Sun Biblical and Archaeological Evidence for Sun Worship in Ancient Israel*, 29.

⁷⁴ Yar.19; Yas.32:23 vd.

görünmez tanrı, “Her Şeye Egemen RAB” yani Yahve’yi temsil etmektedir.⁷⁵ Taylor’ın diğer bir argümanına göre standın en üst katında bulunan at figürleri, 2. Krallar 23:11’de anlatılan sahnedeki atlar ile benzerdir. Bu sahnede Yahve’nin solarizasyonu konusunda önemli bir delil olarak kabul edilen at figürleri tartışmalıdır. Bunların sadece savaş arabalarının atları olabileceği fikri öne sürülmüşse de çeşitli tanrı ve tanrıça tasvirlerinin ve Kerubimlerin bulunduğu bir stant, Yahve’nin at arabası konseptini akla getirmektedir.

Taanach kült standındaki tasvirlerin yanı sıra güneş arabaları ve Süleyman’ın tapınağıyla ilişkilendiren diğer semboller, Kudüs Tapınağı için Yahvistik bir güneş ayini geleneğinin M.Ö. 7. yüzyılın sonlarından önce var olduğu varsayımını desteklemektedir. Arkeolojik ve metinsel veriler, Eski İsrail’de güneş kültünün Yahve ile ilişkilendirilmiş olabileceğini göstermektedir.⁷⁶ Taanach kült standının birinci katında Yahve’nin güneş ile temsil edildiği fikri üzerine kurulu argümanı desteklemek için bir dizi neden sıralanabilir. Stantta tasvir edilen Aşera, birer katman aralıkla dönüşümlü olarak temsil edilmesi bu düzenin Yahve için de geçerli olabileceğini düşündürmüştür. Böylece dört katmandan ikisinin Aşera’yı, diğer ikisinin de Yahve’yi tasvir ettiği kabul edilebilir. Ayrıca Yahve ve Aşera’nın ilişkilendirilmesi, daha sonraki dönemlerde Kuntillet ‘Ajrud⁷⁷ ve Khirbet el-Qom⁷⁸ yazıtlarında yer almaktadır. Bu argümanlar, Yahve’nin birinci katta temsil edildiği görüşünü destekleyen bir kanıt olarak kabul edilmiştir.⁷⁹

Yahudi geleneğinde güneş kültüne dair izler taşıyan bir diğer malzeme, Hazor’da bir mezarda bulunan pişmiş topraktan bir heykelciktir. Bu nesne alnında disk benzeri bir sembol taşıyan küçük bir at başı-

⁷⁵ T. Mettinger, “The Veto on Images and the Aniconic God in Ancient Israel”, *Religious Symbols and Their Functions*, ed. H. Biezas (Uppsalla: Almqvist and Wiksell, 1979), 27.

⁷⁶ Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan* *John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, 33–35. Karşıt görüş Wiggins, “Yahweh: The God of Sun?”, 90–92.

⁷⁷ Saul M. Olyan, *Asherah and the Cult of Yahweh in Israel* (Atlanta, Ga: Scholars Press, 1988), 23–37.

⁷⁸ Dever, “Asherah, Consort of Yahweh?”, 21–22.

⁷⁹ Taylor, *Yahweh and the Sun Biblical and Archaeological Evidence for Sun Worship in Ancient Israel*, 34.

nı içermektedir.⁸⁰ Hazor kazılarının başkanı Yadin tarafından M.Ö. 10. yüzyıla tarihlenen heykelciikteki koşum takımları göz önüne alındığında atın bir binici taşıdığını ya da büyük olasılıkla binici olmadan sadece güneş kültüne ait sembolü ifade ettiğini öne sürmüştür.⁸¹ Bu heykelcik, Yahudi geleneğinde güneş kültünün izlerini takip etmemize olanak sağlayan önemli bir kanıt olarak değerlendirilmektedir.

Mezopotamya etkisinin yansıması olarak değerlendirilen Taanach kült standı ve Hazor'da bulunan heykelciğin yanı sıra, bu etkiye işaret eden bir diğer örnek, E. Puech tarafından Lakiş'te bulunan bir çanakta-ki yazıtın yeniden tercüme edilmesiyle ortaya konmuştur. Puech M.Ö. 1200 civarında bu bölgede bir güneş tapınağı olduğunu iddia etmiştir.⁸² Yazıtın tam olarak okunamıyor olması nedeniyle bu argüman tartışmalı olsa da, son dönemde yürütülen araştırmalarda keşfedilen "güneşin atları" figürinleri, Taanach kült standı, güneş diski resmi içeren mühürler, saray kapı tokmakları ve güneş arabası tasvirlerinin bulunduğu Beth-Alpha Sinagogu'nun mozaik tabanları düşünüldüğünde söz konusu malzemeler güneş kültünün ve tapınağının varlığını desteklemektedir.⁸³ Bu kanıtlar, Eski İsrail ve Kenan diyarındaki dinî inançların ve sembollerin karmaşık ve etkileşimli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Buluntuların açıkça güneş kültü ile ilişkili olmalarına rağmen, Yahve ile olan bağlantıları henüz tartışmalıdır ve bunların Asur veya Suriye-Filistin kökenli olup olmadıkları belirsizdir. Taylor'ın ayrıntılı incelemesine katılan John Day, bu buluntuların tek başına Asur etkisinin delili olarak değerlendirilemeyeceğini savunmaktadır. Day, at figürlerinin güneş tanrısıyla ilişkilendirilmesinin, dönemin Suriye-Filistin inançlarının bir özelliği olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁴

⁸⁰ Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, 153.

⁸¹ Yigael Yadin, *Hazor, the Rediscovery of a Great Citadel of the Bible* (New York: Random House, 1975), 189. Ayrıca, heykelciikte güneş tanrısına ait bir savaş arabasının tasvir edilmiş olabileceği öne sürülmüştür. J. R. Bram, "Sun", *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade (New York: MacMillan, 1987), 134.

⁸² Puech, "Origine de l'alphabet", 180-182.

⁸³ Stähli, *Solare Elemente im Jahweglauben des Alten Testaments*, 1.

⁸⁴ Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, 153-154.

Söz konusu tasvirler ve arkeolojik bulgular, at arabasının genellikle güneş tanrısını gökyüzüne taşıyan bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu kullanım sadece Mezopotamya tanrılarıyla sınırlı değil, aynı zamanda Suriye ve Filistin bölgelerinde de benzer şekillerde görülmüştür. Antik İsrail şehri Megido'da yapılan kazılarda bulunan ahşap kakma savaş sahnesi, at arabasının üzerinde güneş diskinin kanatlarıyla tasvir edilmesiyle dikkat çekmektedir.⁸⁵ Bu bulgular, Bronz Çağ döneminde İsrail coğrafyasında güneş tanrısının at arabası temalarının önemli bir kanıtı olarak kabul edilmektedir.

Diğer arkeolojik argümanlar arasında Tushingham'ın, kanatlı bir tesbih böceği mührü ile Samiriye'de bulunan dokuz mührün (İsrail Krallığı'nın devlet mührü sembolünü taşıyan) güneş kültü ile ilişkili olduğu yönündeki iddiası yer almaktadır. Tushingham, bu savını desteklemek için Samiriye'deki mühürlerin bulunduğu alanı kraliyet sarayıyla ilişkilendirmiştir.⁸⁶ Ona göre mühürlerin üzerinde sahiplerine dair herhangi bir yazının bulunmayışı dönemin bilinen veya tanınan bir kraliyet mensubuna ait olabileceğine işarettir. Bu durum, neden İsrail veya Yahuda krallarının isimlerini içeren mühürlerin bulunamamış olduğunu da açıklamaktadır.⁸⁷ Ayrıca kendisi Yahuda Kraliyet 'lmlk çömlek kulplarında kanatlı tesbih böceğinin, başka bir sembol olan iki kanatlı güneş diski ile birlikte görülmesinin nedenini; dört kanatlı amblemin kuzey krallığına, iki kanatlı amblemin ise güney krallığına ait eski semboller oldukları varsayımına dayanarak açıklamaktadır.⁸⁸ Bu görüşün, bu figürlerin her halükârda güneş tanrısını sembolize ettiği yönündeki Taylor'ın tezini desteklemektedir.⁸⁹

⁸⁵ At arabası ve güneş tanrısının sembolü olan kanatların yer aldığı fildişi mobilya kakması M.Ö. 1300-1130, Megiddo; Marian Feldman - Caroline Sauvage, "Objects Of Prestige? Chariots in the Late Bronze Age Eastern Mediterranean and Near East", *Ägypten Und Levante / Egypt and the Levant* 20 (2010), 146.

⁸⁶ A. D. Tushingham, *Royal Israelite Seal (Part One)* (Chicago: The University of Chicago Press, 1970), 40-41.

⁸⁷ Tushingham, *Royal Israelite Seal (Part One)*, 74.

⁸⁸ Tushingham, *Royal Israelite Seal (Part One)*, 70-78; Taylor, *Yahweh and the Sun Biblical and Archaeological Evidence for Sun Worship in Ancient Israel*, 41.

⁸⁹ Tushingham, *Royal Israelite Seal (Part One)*, 70-78.

Bu konuda Taylor'ın argümanlarına⁹⁰ karşın Mark Smith, Samiriye'deki sarayla bağlantılı olan 9 mührün, bunların yayılma alanı veya kökeni hakkında kesin kanıt sunmadığını savunmaktadır.⁹¹ Güneş tanrısına ait kanatlı disk sembolünün Yahuda kraliyet mühürlerinde kullanılmış olması tek başına yeterli sayılamaz. Fakat Yahudi kutsal metinlerinde Yahve'nin, güneş tanrısının bir sıfatı olan “doğruluk güneşi” ile anılmış olması ve kanatlarıyla yükseleceği yönündeki ifadeler⁹² bu argümanı desteklemektedir.

Bu bulgular, Tushingham'ın güneş kültü tezini, Samiriye'deki mühürlerin tarihsel ve dinî bağlamını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Çömlek kulplarındaki sembollerin, Yahve ile güneş arasında muhtemel bir ilişkiyi işaret ettiği görüşü, Taanach kült standındaki ve Hazor'daki güneş atı figürlerinde gözlemlenen benzerliklerle tutarlıdır. İsrail kraliyet mühürlerinde yer alan tasvirlerin, Yahve'nin solarizasyonuna dair potansiyel izleri içerdiğini gösteren bulgular da mevcuttur. Ayrıca, kraliyet çömlek kulplarındaki tasvirler, Hezekiyel'in vizyonuyla geleneksel inançları uzlaştırmak zor olsa da bu tasvirler Hezekiyel dönemi öncesindeki hükümet mensuplarının solar Yahvist bir inanca sahip olabileceğine dair *The Deuteronomistic History* içinde önemli kanıtlar olarak değerlendirilmektedir.⁹³

Kudüs'ün Tapınak Tepesi'nin güney duvarı yakınındaki Ophel kazıları, Hizkiya'ya ait bir damgalı kil mühür “bulla” ile dikkat çeken önemli bir bulguyu gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bulla, çift kanatlı güneş diski sembolünü içeren böcek tasviriyle süslenmiştir. Yaklaşık olarak bir santimetre çapında olan bu bulla, İbranice olarak “Yahuda kralı Ahaz'ın (oğlu) Hizkiya'ya aittir.” ifadesiyle çevrelenmiş iki kanatlı güneş diskinin tasvirini içermektedir.⁹⁴ Bu obje antik dönemdeki dinî inançlar,

⁹⁰ Taylor, *Yahweh and the Sun Biblical and Archaeological Evidence for Sun Worship in Ancient Israel*, 50–52.

⁹¹ Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, 160–170.

⁹² Mal.4:2.

⁹³ Taylor, *Yahweh and the Sun Biblical and Archaeological Evidence for Sun Worship in Ancient Israel*, 55.

⁹⁴ Ophel kazılarında bulunan çift kanatlı güneş diski tasviri için bk. https://madainproject.com/list_of_seals_found_in_israel.

krallık ilişkileri ve sembolizm üzerine yapılan araştırmalar için önemli bir araştırma malzemesi olarak değerlendirilmektedir. Bu bulla, Antik İsrail Krallığı'nda bir kralın kanatlı güneş diskini kraliyet mühründe kullanmış olduğunun ve onun güç aldığı tanrının yani Yahve'nin bir güneş sembolü ile tasvir edildiğinin kanıtıdır.

Yukarıda belirtilen arkeolojik bulguların yanı sıra Dame Kathleen Kenyon'un Ophel kazılarında ortaya çıkardığı at heykelcikleri de önem teşkil etmektedir. Kenyon, at heykelciklerinin çoğunun üzerinde bir disk bulunduğunu belirtmiştir. Bu disklerin güneş diskleri olduğu varsayımıyla at heykelciklerinin 2. Krallar 23:11'de bahsedilen tasvirlerle benzerlik gösterdiğini öne sürmüştü ve bu atların tamamen güneşin atlarının minyatür modelleri olduğunu savunmuştur.⁹⁵ Ancak bu görüşe katılmayan Taylor, bu disklerin güneş diski gibi görünmediğini ifade etmektedir.⁹⁶ Buna rağmen bu tür disklerin, güneş diski olmasalar bile, benzer malzemelerde bulunan at tasvirlerinin genellikle güneş kültünü yansıttığı veya güneş tanrısıyla ilişkilendirildiği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla Kenyon'un görüşü, diğer iddialar ve bulgularla birlikte değerlendirildiğinde güneş kültünün etkisinin güçlü olduğu bağlamı desteklemektedir.

Rugm el-'Abd (Transjordan) bölgesinde bulunan bir tabletteki tasvir, Yahudi geleneğindeki güneş kültüne dair önemli bir kanıt sunar. Tablette yer alan bir erkek figürünün arkasındaki motiflerden birinin güneş diski, diğerinin ise bir hilal sembolü olduğu düşünülmektedir. Bu durum, Mezopotamya'da güneş diski ve ay tanrısını sembolize eden hilalin sıkça bir arada görüldüğü göz önüne alındığında dikkat çekicidir. Ayrıca figürün ayağının altında aslan tasvirinin bulunması, figürün bir güneş diski ile ilişkilendirilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.⁹⁷ Kimi araştırmacılar arasında Süleyman Tapınağı'nın bir güneş tapınağı olarak inşa edildiği yönündeki tartışmalar öne çıkmaktadır. Tapınağın

⁹⁵ Dame Kathleen Kenyon, *Digging up Jerusalem* (London: Ernest Benn, 1974), 140–142.

⁹⁶ Taylor, *Yahweh and the Sun Biblical and Archaeological Evidence for Sun Worship in Ancient Israel*, 63–66.

⁹⁷ Klingbeil, *Yahweh Fighting from Heaven: God as Warrior and as God of Heaven in the Hebrew Psalter and Ancient Near Eastern Iconography*, 186–187.

mimarisi, doğu-batı yönünde olması, güneşin doğuş ve batış zamanlarının gözlemlendiğini işaret etmektedir. Gün doğumu ve batımında, güneş tanrısı Şamaş ve ay tanrısı Sin'in görev değişimine dair inansa dayanan benzer bir tasarım, gökyüzünün şeytani güçlere karşı savunmasız kaldığına dair düşünceyi de yansıtır.⁹⁸ Dolayısıyla güneş tapınaklarının inşasında, güneş ışığının açısı dikkate alınır ve bu sayede tapınağın belirli saatlerde aydınlatılması amaçlanırdı. Bazı araştırmacılar, Antik Yakındoğu'daki diğer pagan tapınaklarının da doğu-batı yönünde olduğunu öne sürerek Süleyman Tapınağı'nın güneş tapınağı olduğu iddiasını reddetmektedir.⁹⁹

Süleyman Tapınağı'nın doğası ve işlevine ilişkin karşıt görüşlerden biri, tapınağın çatısının tamamen kapalı olması nedeniyle güneş ışığının tapınağın iç kısımlarına ulaşmasının mümkün olmadığı ve bu nedenle bir güneş tapınağı niteliği taşımadığıdır. Tapınağın kutsal kabul edilen günlerde güneş ışığının Kutsallar Kutsalı'na vurmaması, bu yapının bir güneş tapınağı olmadığını savunan bir argüman olarak sunulmaktadır. Fakat 1. Krallar 8:12-13'teki güneşe yapılan atıf ve güneş kültü ile ilişkilendirilen diğer kanıtlar dikkate alındığında, güneş kültürünün etkisinin göz ardı edilemeyecek kadar belirgin olduğu sonucuna varılmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu pasajda, Yahve'nin güneşle ilişkilendirilen niteliklerle ifade edilmediği görülmektedir. Aksine, Yahve'nin ikametgâhına ilişkin "zifiri karanlık" ifadesi, bulutlarla örtülü bir alanı temsil etmekte ve güneş tanrısının değil, fırtına tanrısının sembolü olarak bilinmektedir. Bu tasvirde Yahve'nin bulutları simgelediği düşünülen¹⁰⁰ bir Kerub üzerinde oturduğu ve ayaklarının altında zifiri karanlık olduğu ifade edilmektedir ki bu durum, fırtına teofanisi bağlamını düşündürmektedir.¹⁰¹

⁹⁸ R. Campbell Thompson, *The Devils and Evil Spirits of Babylonia* (London: Luzac and co, 1903), 1/123.

⁹⁹ Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, 157.

¹⁰⁰ Day, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, 158.

¹⁰¹ Klingbeil, *Yahweh Fighting from Heaven: God as Warrior and as God of Heaven in the Hebrew Psalter and Ancient Near Eastern Iconography*, 157-158.

Yanı sıra Tel Arad'daki Yahvist türbenin bir güneş tapınağı olduğu iddiaları da önemlidir.¹⁰² Bu tapınak, Yahuda Krallığı'na kadar uzanan köklü bir geçmişe sahiptir ve Kral Davut ve Süleyman dönemlerinde inşa edildiği düşünülmektedir. 2. Krallar 23:8'e göre, tapınak daha sonraki dönemlerde yıkılmıştır. Arad'daki tapınağın konumu, güneşin belirli bir açıyla Kutsallar Kutsalı'na, yani tapınağın merkezine vurmasına olanak tanıyacak şekilde ayarlanmıştır. Ekinoks günlerinde, güneşin bu açısı ufuk çizgisine göre neredeyse sifıra ulaşır ve bu da güneşin doğrudan kutsal mekânın ortasına vuracağı anlamına gelmektedir. Bu durum, tapınağın tasarımının, güneş ışınlarının hareketini dik-kate olarak bilinçli bir şekilde yapıldığını düşündürmektedir. Ancak tapınak güneş doğduğunda gün ışığının içeriye girmesini engelleyebilecek bir doğu kale kanadına sahiptir. Dolayısıyla tapınağın doğu-batı yönlü hizalanmasının, güneş kültü unsurlarını içeren bir ritüel sistemin gereksinimlerini karşılamak amacıyla bir tür uzlaşmayı yansıtabileceğini göstermektedir.¹⁰³

Süleyman Tapınağı, Arad'daki tapınaklar ve Lakiş'teki iki tapınak, güneş tapınağı izlerini taşıdığı için araştırmacılar arasında tartışmalı konular olmuştur. J. L. Starkey, Lakiş'teki güneş mabedini belirgin bir güneş kültürünün ürünü değil, Yahve'ye tapanların inşa ettiği bir yapı olarak yorumlamıştır.¹⁰⁴ Yohanan Aharoni tarafından Beer Sheba'da yapılan kazılarda bulunan tapınaklar bu yapılarla benzer özellikler taşımaktadır.¹⁰⁵

Yukarıda sunulan arkeolojik kanıtlar, Yahudi geleneğinde güneş tapımı unsurlarının izlerini ortaya koymakla birlikte, bu bulguların Yahve'nin solarizasyonu için kesin delil sayılabilmesi adına daha kapsamlı araştırmaların yapılması gerekmektedir. Arkeolojik kazıların sürdürülmesi ve elde edilen verilerin mevcut bilgilerle karşılaştırılması, Yahve'nin bir güneş tanrısı olarak tasavvur edilme ihtimalini daha net bir şekilde or-

¹⁰² Taylor, *Yahweh and the Sun Biblical and Archaeological Evidence for Sun Worship in Ancient Israel*, 67.

¹⁰³ Taylor, *Yahweh and the Sun Biblical and Archaeological Evidence for Sun Worship in Ancient Israel*, 69-70.

¹⁰⁴ James L. Starkey, "Lachish as Illustrating Bible History", *PEQ* 69 (1937), 171-179.

¹⁰⁵ Z. Herzog et al., "The Stratigraphy at Beer-Sheba and the Location of the Sanctuary", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 225 (1977), 56.

taya koyabilir. Taanach kült standı, Hazor'daki heykelcik ve Rugm el-'Abd bölgesindeki tablet, güneş unsurları ve güneş kültürünün etkileri konusunda güçlü kanıtlar sunmaktadır. Ancak bu kanıtların Yahve ile doğrudan ilişkili olduğunu söylemek için daha fazla delile ihtiyaç vardır. Bu arkeolojik veriler, Yahve'ye tapan Yahudilerin zaman zaman eski inanışların etkisi altında kaldığını ve mabetlere bu inanışlara dair çeşitli objeler soktuklarını göstermektedir. Bu durum, Yahudi geleneğinde Yahve'nin tasavvurlarının belirli dönemlerde güneş kültü etkisi altında şekillendiğini düşündürmektedir. Yahve'ye ilişkin bu tasavvurların, güneş tanrısı figürleri ve sembolleriyle iç içe geçtiği ve bazı Yahudi topluluklarının bu unsurları dinî pratiklerine dahil ettikleri görülmektedir.

Sonuç

Antik dönem Mezopotamya coğrafyasında mevcut inanışların birbirlerini etkilediği ve beslediği bilinmektedir. Güneş kültü, bu bölgede yaygın bir inanç sistemi olarak öne çıkmış ve Yahudilik üzerinde çeşitli yönleriyle izler bırakmıştır. Söz konusu izler arkeolojik kalıntılar ve kutsal metinler ve bazı dinî uygulamalarda kendini göstermektedir. Yahudi kutsal metinlerinde Şamaş isminin geçtiği bölümler ile Antik İsrail coğrafyasında güneş kültürünün varlığını kanıtlayan arkeolojik veriler bir arada değerlendirildiğinde, güneş tanrısının Yahudilik üzerindeki etkisinin inkâr edilemez bir şekilde var olduğu anlaşılmaktadır. Yahudi kutsal metinlerinde Yahve için kullanılan bazı sıfatlar ve niteliklerin güneş tanrısı ile örtüştüğü ve bu benzerliklerin, Yahve'nin üstün bir güç olarak güneşle ilişkilendirildiğini gösterdiği görülmektedir. Bu durum, Yahve'nin solarizasyonu tezini savunan görüşleri destekler niteliktedir.

Bununla birlikte Yahudilikte güneş kültü etkisinin kaynağı hakkında iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Kuzey İsrail'deki arkeolojik bulgular, burada görülen güneş kültü izlerinin Asur kökenli olabileceğini işaret ederken; güneydeki izler, Kenan, Suriye-Filistin ve hatta Mısır etkisine daha yakındır. Her iki durumda da Yahudi dini uygulamalarına ve tapınağa sirayet eden güneş tanrısının etkisi hem kutsal metinlerden hem de arkeolojik bulgulardan hareketle desteklenmektedir. Bu

veriler, Antik İsrail'in dinî inançlarının ve kültürel mirasının zaman zaman dış etkilere maruz kaldığını göstermekte ve bu yoğun etkileşimleri daha iyi anlamamıza katkıda bulunmaktadır.

Kitabî ve arkeolojik veriler birlikte değerlendirildiğinde, Yahve'nin doğrudan güneş tanrısı Şamaş'ın etkisi altında, onun bir yansıması olduğu yönündeki görüş tam anlamıyla desteklenmemektedir. Ancak Yahudi inanırların Yahve'yi tanımlarken kullandıkları dilde belirgin bir solar nitelik gözlemlenmektedir. Yahve'nin, güneş tanrısı Şamaş ile çeşitli yönlerden paralellik çizdiği görülmekte; bu da Yahve'nin bir güneş tanrısı gibi tasavvur edildiğini düşündürmektedir.

Özellikle Yahudi kutsal metinlerinde Yahve'ye atfedilen bazı sıfatların ve niteliklerin, güneş tanrısının özellikleriyle örtüşmesi, Yahudi inanç sisteminin çevresel etkilere açık olduğunu ve güçlü tanrı figürleriyle ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Yahve'nin solarizasyonunu destekleyen unsurlar hem metinlerde hem de arkeolojik bulgularda izlenebilmektedir. Dolayısıyla Yahudilikte Yahve'yi tanımlamak için kullanılan dil ve simgeler, Yahve'nin Şamaş ile benzer şekilde güneşle ilişkilendirilen bir güç olarak algılandığını düşündürmektedir. Bu, Yahudi dini düşüncesinde güneş kültürünün ve bu kültürün etkilerinin karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ve bölgedeki diğer inanç sistemleriyle etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Akalın, Kürşat Haldun. "İlahların Savaşı Baal Yahve Karşılaşması". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/8 (2008), 103-118.
- Akalın, Kürşat Haldun. "Baalizmin İsrail'deki İzdüşümü: Yahveizm". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20/2 (2010), 64-78.
- Alicı, Mustafa. "Yaşayan Tanrı'dan Suskun Tanrı'ya: Yahudilik'te Tanrı Yahveh'nin Tarihsel Gelişimi". *Diyanet İlmî Dergi* 59 (2023), 343-376.
- Assmann, Jan. *Mısırlı Musa: Batı Tektanrıcılığında Mısır'ın İzleri*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2011.

- Ay, Şeyma. "İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri". *History Studies* 3/1 (2011), 2-14.
- Ben-Tor, Amnon. *The Archaeology of Ancient Israel*. çev. Rafa'el Grinberg. New Haven: Yale Univ. Press, 1992.
- Bottéro, Jean. *Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar*. çev. Mehmet Emin Özcan. Ankara: Dost Yayınevi, 2012.
- Bram, J. R. "Sun". *The Encyclopedia of Religion*. ed. Mircea Eliade. New York: MacMillan, 1987.
- Bright, John. *A History of Israel*. Louisville: Westminster John Knox Press, 4. Ed., 2000.
- Çelebi, Nurgül. *Sin Şamaş Düalitesi ve Dinlerdeki Yansıması*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Cogan, Mordechai. *Imperialism and Religion: Assyria, Judah, and Israel in the Eighth and Seventh Centuries B.C.E.* Missoula, Mont.: Society of Biblical Literature: distributed by Scholars Press, 1974.
- Day, John. *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan John Day Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*. New York: Sheffield Academic Press Ltd, 2002.
- Dever, William G. "Asherah, Consort of Yahweh? New Evidence from Kuntilet 'Ajrûd". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 255 (1984), 21-37.
- Dezső, Tamás. *The Assyrian Army I. The Structure Of The Neo-Assyrian Army*. Budapeşte: Eötvös Loránd University Press, 2012.
- Eichrodt, Walther. *Ezekiel: A Commentary*. Philadelphia: Westminster Press, 1970.
- Elayi, Josette. *Sennacherib, King of Assyria*. Atlanta: SBL Press, 2018.
- Ellicott, Charles John. *Ellicott's Bible Commentary*. London: Pickering & Inglis, 1971.
- Feldman, Marian - Sauvage, Caroline. "Objects Of Prestige? Chariots In The Late Bronze Age Eastern Mediterranean And Near East". *Ägypten Und Levante / Egypt and the Levant* 20 (2010), 67-178.
- Frame, Grant. *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period: The Royal Inscriptions of Sargon II, King of Assyria (721-705BC)*. Pennsylvania: Eisenbrauns, 2021.
- Gray, Clifton Daggett. *The Samas Religious Texts Classified in the British Muse-*

- um Catalogue as Hymns, Prayers, and Incantations*. Chicago: The University of Chicago Press, 1901.
- Heimpel, Wolfgang. "The Sun at Night and the Doors of Heaven in Babylonian Texts". *Journal of Cuneiform Studies* 38/2 (1986), 127–151.
- Henry, Matthew. *Matthew Henry's Commentary on the Whole Bible: Complete and Unabridged*. Peabody, Mass.: Hendickson Publishers, New ed., 2008.
- Herzog, Z. "The Stratigraphy at Beer-Sheba and the Location of the Sanctuary". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 225 (1977), 49–58.
- Irwin, Brian P. *Baal and Yahweh in the Old Testament: A Fresh Examination of the Biblical and Extra-Biblical Data*. Toronto: University of St. Michael's College, Doktora Tezi, 1999.
- James, E. O. - Litt, D. *The Old Testament in The Light of Anthropology*. London: The Macmillan Company, 1935.
- Kenyon, Dame Kathleen. *Digging up Jerusalem*. London: Ernest Benn, 1974.
- Klingbeil, Martin. *Yahweh Fighting from Heaven: God as Warrior and as God of Heaven in the Hebrew Psalter and Ancient Near Eastern Iconography*. Vandenhoeck: University Press Fribourg Switzerland, 1999.
- Kramer, Samuel N. *Sumerian Mythology: A Study of Spiritual and Literary Achievement in the Third Millennium B.C.* London: Forgotten Books, 2007.
- Lambdin, Thomas Oden. *Introduction to Biblical Hebrew*. London: Darton, Longman and Todd, Repr., 1982.
- Lepinski, E. *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. ed. Karel van der Toorn et al. Cambridge: Brill, 2. Ed., 1999.
- Livingstone, Alasdair. *Court Poetry and Literary Miscellanea*. Helsinki, Finland: Helsinki University Press, 1989.
- Matty, Nazek Khalid. *Sennacherib's Campaign Against Judah and Jerusalem in 701 B.C.: A Historical Reconstruction*. Berlin: De Gruyter, 2016.
- Mazar, 'Amihai. *Archaeology of the Land of the Bible 10,000–586 B.C.E.* New York: Doubleday, 1. paperback ed., 1992.
- McKay, J. W. *Religion in Judah under the Assyrians*. London: SCM Press, 1973.
- Mettinger, T. *The Veto on Images and the Aniconic God in Ancient Israel*. ed. H. Biezas. (*Religious Symbols and Their Functions içinde*). Uppsalla: Almqvist & Wiksell, 1979.

- Moscatti, Sabatino. *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages: Phonology and Morphology / Monograph*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 2011.
- Olyan, Saul M. *Asherah and the Cult of Yahweh in Israel*. Atlanta, Ga: Scholars Press, 1988.
- Plato. *Apology: The Apology of Socrates*. Maryland: Wildside Press, 2018.
- Puech, Émile. "Origine de l'alphabet". *Revue Biblique* 93 (1986), 161–213.
- Reuss, Eduard. *Die Geschichte der Heiligen Schriften Alten Testaments*. S.l.: Forgotten Books, 2022.
- Sarlo, Daniel. *The Solar Nature of Yahweh: Reconsidering the Identity of the Ancient Israelite Deity*. Lanham: Lexington Books/Fortress Academic, 2022.
- Smith, Mark S. *Psalms: The Divine Journey*. Mahwah, NJ: Paulist Press, 1987.
- Smith, Mark S. "The Near Eastern Background of Solar Language for Yahweh". *Journal of Biblical Literature* 109/1 (1990), 29–39.
- Smith, Morton – Cohen, Shaye J. D. *Studies in the Cult of Yahweh: Volume 1. Studies in Historical Method, Ancient Israel, Ancient Judaism*. Leiden: Brill, 1995.
- Spronk, K. "Lord". *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Cambridge: Brill, 1999, 531–533.
- Stahl, Michael. "The Historical Origins of the Biblical God Yahweh". *Religion Compass* 14 (2020), 1–14.
- Stähli, Hans-Peter. *Solare Elemente im Jahweglauben des Alten Testaments*. Freiburg/Schweiz; Göttingen: Univ.-Verl.; Vandenhoeck u. Ruprecht, 1985.
- Starkey, James L. "Lachish as Illustrating Bible History". *PEQ* 69 (1937), 171–179.
- Taylor, Glen J. "A Response to Steve A Wiggins, 'Yahweh, The God of Sun?'". *Journal for the Study of the Old Testament* 71 (1996), 107–119.
- Taylor, Glen J. *Yahweh and the Sun Biblical and Archaeological Evidence for Sun Worship in Ancient Israel*. Sheffield: JSOT, 1993.
- Thompson, R. Campbell. *The Devils and Evil Spirits of Babylonia*. London: Luzac and co, 1903.
- Toorn, Karel van der. *The Anchor Bible Dictionary*. ed. David Noel Freedman. New York: Doubleday, 1992.

- Tushingam, A. D. *Royal Israelite Seal (Part One)*. Chicago: The University of Chicago Press, 1970.
- Vér, Ádám. “Coalitions and Alliances in 8th Century B.C.E.”. (*Peace and War Josephus içinde*). ed. Viktor Kókai-Nagy and Ádám Vér. Berlin, Boston: De Gruyter, 2023, 97-114.
- Wiggins, Steve A. “Yahweh: The God of Sun?”. *Journal for the Study of the Old Testament* (1996), 89–106.
- Yadin, Yigael. *Hazor, the Rediscovery of a Great Citadel of the Bible*. New York: Random House, 1. American ed., 1975.
- Zimmerli, Walther. *Ezekiel: A Commentary on the Book of the Prophet Ezekiel*. Philadelphia: Fortress Press, 1979.
- Ek Kaynaklar**
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2011.